

भारतातील सामाजिक उद्योजकतेच्या विकासाचे आणि आव्हानांचे अध्ययन

प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी

(एम.कॉम. एम.फिल.)

एस्. के. पोद्वाल महाविद्यालय, कामठी.

सारांश :

सामाजिक उद्योजकता ही संकल्पना फार पूर्वीपासून तयार करण्यात आली होती परंतु अलीकडच्या काळात ती कॉर्पोरेटजगात प्रसिद्ध झाली आहे. पारंपारिकपणे, उद्योजकता नफा कमावणाऱ्या व्यक्तींशी संबंधित असते जे उच्च ध्येय ठेवतात आणि कठीण स्पर्धेच्या जगात स्वतःसाठी बरेच काही साध्य करतात. परंतु, विकसनशील देशांतील नागरिकांच्या सक्षमीकरणामुळे आणि जागरूकतेने विशेषतः जगातील तरुणांमध्ये एक नवीन क्रांती सुरू झाली आहे ही क्रांती म्हणजे सामाजिक उद्योजकतेचा विकास आहे. उद्योजकतेचे एक स्वरूप जिथे नफा हा अंतिम परिणाम नसून सामाजिक उन्नती आणि पुढील सक्षमीकरणाचा अंतिम परिणाम साध्य करण्याचे साधन आहे. सामाजिक उद्योजक सामाजिक मूल्य निर्माण करण्याचे आणि टिकवून ठेवण्याचे मिशन स्वीकारून, त्या मिशनची सेवा करण्यासाठी नवीन संधी ओळखून आणि अथक प्रयत्न करून, सतत नाविन्यपूर्ण, अनुकूलन आणि शिकण्याच्या प्रक्रियेत गुंतून अभिनयाद्वारे सामाजिक क्षेत्रातील बदल अभिकर्त्याची भूमिका बजावतात. सामाजिक उद्योजक हे सामाजिक ध्येयासह सुधारक आणि क्रांतिकारक आहेत सामाजिक उद्योजकाला असे मानले जाते, जो सामाजिक बदल शोधतो, त्यावर प्रतिक्रिया देतो आणि त्याला उत्तर देतो, संधी म्हणून त्याचा फायदा घेतो आणि त्यामुळे समाजाच्या कार्यक्षमतेत बदल होतो या संशोधन पत्रात भारतातील सामाजिक उद्योजकतेच्या विकासाचे आणि आव्हानांचे अध्ययन केले गेले आहे.

मुख्य शब्द: उद्योजकता, सामाजिक उद्योजकता, आर्थिक सक्षमीकरण, सामाजिक आणि पर्यावरणीय आव्हान.

परिचय:

भारतातील सामाजिक उद्योजकता राजकीय संदर्भाने किंवा विशेषतः स्वातंत्र्यानंतरच्या राजकीय समस्यांमुळे आकाराला आली आहे. भारतात, अनेक सामाजिक उद्योजक औपचारिक कायदे (ज्यामध्ये सामाजिक स्तरावर कोणताही भेदभाव केला जात नाही) आणि सामाजिक वास्तव (जातिव्यवस्थेची व्याप्ती) यांच्यातील प्रचंड अंतर दूर केले जाते नियमितपणे येणाऱ्या नैसर्गिक आपत्तींमुळे सामाजिक उद्योजकांच्या संधी आणि क्रियाकलापांनाही आकार दिला जातो सामाजिक उद्योजकांनी अशा संस्थातयार केल्या आहेत ज्या राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय मदत उपक्रमांद्वारे गहाळ कारवाईसाठी पूरक आणि पर्याय आहेत भारतात अनेक नैसर्गिक संसाधने आहेत ज्यांचा वापर केला जात नाही. मानव संसाधन, कृषी उत्पादन, वन उत्पादने आणि ग्रामीण बाजाराची क्षमता, भांडवल निर्मिती ही काही संसाधने आहेत, ज्यांचा अत्यंत कमी वापर केला जातो आपल्या देशातील अफाट अप्रचलित संसाधनांचा वापर करणे आणि संपूर्ण मानवी विकासासाठी देण्यासाठी त्यांचा वापर करणे आवश्यक आहे आर्थिक सक्षमीकरणासाठी आर्थिक उपक्रम हाती घेणे ही व्यक्ती आणि समूह किंवा संबंधित व्यक्तींच्या समूहाची एक उद्देशपूर्ण क्रियाकलाप आहे त्यांना विकास धोरणाचा एक महत्वाचा घटक मानला जातो.

देशातील आर्थिक विकासांमुळे स्थानिक रोजगार निर्माण करणे, प्रादेशिक विकासाचा समतोल राखणे, गरिबांमध्ये उत्पन्न निर्माण करणे, अशा प्रकारे लोकांमध्ये सकारात्मक बदल घडवून आणणे यासाठी सामाजिक आणि राजकीय भूमिका बजावू शकतात आर्थिक सक्षमीकरणासाठी आर्थिक उपक्रम हाती घेणे ही व्यक्ती आणि समूह किंवा संबंधित व्यक्तींच्या समूहाची एक उद्देशपूर्ण क्रियाकलाप आहे. त्यांना विकास धोरणाचा एक महत्त्वाचा घटक मानला जातो. देशातील आर्थिक विकासांमुळे स्थानिक रोजगार निर्माण करणे, प्रादेशिक विकासाचा समतोल राखणे, गरिबांमध्ये उत्पन्न निर्माण करणे, अशा प्रकारे लोकांमध्ये सकारात्मक बदल घडवून आणणे यासाठी सामाजिक आणि राजकीय भूमिका बजावू शकतात. आर्थिक सक्षमीकरणासाठी आर्थिक उपक्रम हाती घेणे ही व्यक्ती आणि समूह किंवा संबंधित व्यक्तींच्या समूहाची एक उद्देशपूर्ण क्रियाकलाप आहे त्यांना विकास धोरणाचा एक महत्त्वाचा घटक मानला जातो. देशातील आर्थिक विकासांमुळे स्थानिक रोजगार निर्माण करणे, प्रादेशिक विकासाचा समतोल राखणे, गरिबांमध्ये उत्पन्न निर्माण करणे, अशा प्रकारे लोकांमध्ये सकारात्मक बदल घडवून आणणे यासाठी सामाजिक आणि राजकीय भूमिका बजावू शकतात

भारतात, सामाजिक उद्योजक ही एक व्यक्ती असू शकते, जी सामाजिक उपक्रमाचा संस्थापक, सह-संस्थापक किंवा मुख्य कार्यकर्ता असू शकतो. सामाजिक उद्योजक काही सेवांद्वारे (बहुतेकदा निधी उभारणी कार्यक्रम आणि सामुदायिक क्रियाकलाप) आणि कधीकधी उत्पादनांद्वारे निधी उभारतो. चाइल्ड राइट्सचे रिपन कपूर आणि यू आणि युथ युनायटेडचे ज्योतिंद्र नाथ ही सामाजिक उद्योजकांची उदाहरणे आहेत, जे संबंधित संस्थांचे संस्थापक आहेत Bhookh.com चे जय विकास सुतैरा हे एक सामाजिक उद्योजक आहेत जे भारतातील उपसमसारीचा सामना करण्यासाठी इंटरनेटच्या सामर्थ्याचा फायदा घेत आहेत भारतातील ना-नफा सामाजिक उपक्रमाचे आणखी एक उत्कृष्ट उदाहरण म्हणजे जानेवारी 2008 मध्ये रामकृष्ण आणि स्मिता राम यांनी स्थापन केलेली रंग डी.

बहुतेक वेळा, सामाजिक उद्योजक सामाजिक समस्या सोडवण्यावर लक्ष केंद्रित करतात. ते हातातील संसाधनांचा वापर करून सामाजिक समस्यांना प्रतिसाद म्हणून सामाजिक संरचना तयार करून नवकल्पना सुरू करतात सामाजिक उद्योजक समाजात बदलाचे एजंट म्हणून काम करून मानवतेचा विकास करण्यासाठी इतरांना प्रभावित करतात. ते सामाजिक बदलाचे एजंट आणि मजबूत सामाजिक उत्प्रेरक म्हणून काम करतात. ते सामाजिक मूल्य तयार करण्याची आणि टिकवून ठेवण्याची जबाबदारी घेतात सक्रियपणे नवीन संधी शोधतात आणि सतत नाविन्यपूर्ण, जुळवून घेतात आणि शिकतात ते पैशाला बांधील न राहता जोखीम घेतात आणि त्यांच्या घटकांप्रती वर्धित जबाबदारी दाखवतात. याव्यतिरिक्त, ते स्थानिक समुदायाच्या सर्वसमावेशक पुनर्वसन आणि पुनर्रचनासाठी आवश्यक आहेत जे सर्वसमावेशक समाजाला चालना देत आहेत

भारतात सामाजिक उद्योजकतेची लोकप्रियता खूप वेगाने वाढत आहे. पूर्वी, सामाजिक समस्या सोडवणाऱ्या संस्था अनेकदा आदर्शवादी, परोपकारी आणि व्यावसायिक कौशल्य नसलेल्या किंवा उद्योजक असण्याची क्षमता नसल्याचा समज केला जात असे. तथापि, सामाजिक क्षेत्र खाजगी क्षेत्राच्या संपर्कात येत असल्याने, दोघांनाही हे समजू लागले आहे की शुद्ध परोपकारी किंवा शुद्ध भांडवलदार हा एकच दृष्टीकोन शाश्वत संस्था उभारण्यासाठी अपुरा आहे सामाजिक उद्योजकता अजूनही भारतातील नवजात टप्प्यावर आहे आणि त्यात उडी घेण्यास तयार असलेल्या प्रत्येकासाठी निश्चितच मोठी संधी आहे

संशोधनासाठी वापरलेली डेटा संकलन पद्धत:

संशोधन पेपर दुय्यम डेटावर आधारित आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्ट:

- 1) भारतातील सामाजिक उद्योजकतेच्या विकासाचे अध्ययन करणे.
- 2) भारतातील सामाजिक उद्योजकतेच्या आव्हानांचे अध्ययन करणे

भारतातील सामाजिक उद्योजकतेचा विकास आणि आव्हाने:

अंदाजे 1.37 अब्ज लोकसंख्या असलेल्या देशात सामाजिक उपक्रमांची विस्तृत श्रेणी प्रभाव पाडू शकते सार्वजनिक सेवांपासून वित्तीय सेवांपर्यंत, तंत्रज्ञानापर्यंत, सामाजिक उपक्रम भारतासारख्या वैविध्यपूर्ण अर्थव्यवस्थेत महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतात सामाजिक क्षेत्रात, सामाजिक उद्योजक बदलाचे एजंट म्हणून काम करतात भारतातील सामाजिक उद्योजकता परिसंस्था जगातील सर्वात विकसित देशांपैकी एक आहे हे स्थानिक भागीदारांसोबत सहयोग करण्यासाठी त्यांच्या अनुभवांमधून शिकण्यासाठी आणि शिक्षण कृषी,

आरोग्यसेवा, अक्षय ऊर्जा, उत्पादन आणि कौशल्य विकास या क्षेत्रातील देशातील अनेक सामाजिक समस्यांवर सर्जनशील उपाय शोधण्याच्या अनेक संधी प्रदान करते. भारतीय विचारसरणीमध्ये मग्न होण्यासाठी आणि समजून घेण्यासाठी वेळ लागतो कारण भारत हा एक अतिशय वैविध्यपूर्ण आणि गुंतागुंतीचा देश आहे. व्यवसायाच्या यशासाठी भारताला देशांतर्गत आणि आंतरराष्ट्रीय भागीदारांच्या मजबूत नेटवर्कची आवश्यकता आहे. वाढती अर्थव्यवस्था म्हणून भारताला आज अनेक सामाजिक उद्योजकांची गरज आहे. सामाजिक आणि पर्यावरणीय आव्हानांशी लढण्यासाठी प्रभावी, नाविन्यपूर्ण आणि शाश्वत उपाय तयार करण्यासाठी आणि अंमलात आणण्यासाठी देशाला विविध क्षेत्रातील लोकांकडून क्रांतीची आवश्यकता आहे. स्वच्छता, शिक्षण, जलसंधारण, लिंगभेद, प्राथमिक आरोग्य, स्त्री भ्रूणहत्या, कार्बन उत्सर्जन आणि इतर पर्यावरणीय समस्या या क्षेत्रातील समाजाच्या सर्वात गंभीर सामाजिक समस्यांवर नाविन्यपूर्ण उपायांसह भारताला असंख्य सामाजिक उद्योजकांची गरज आहे.

अलीकडील संशोधनानुसार, भारतात 15 दशलक्षाहून अधिक उद्योजक आहेत जे विशेषतः शहरी भारतात सामाजिक आणि पर्यावरणीय बदल घडवून आणण्यावर लक्ष केंद्रित करतात. अंशू गुप्ता (गुंज संस्था), चेतना सिन्हा (मन देशी बँक), नीलम छिबर (ग्रामीण स्पार्क) आणि वंदना गोयल (आजीविका ब्यूरो) या भारतातील काही सामाजिक उद्योजक आहेत. नाविन्यपूर्ण स्टार्ट-अप आणि तरुण उद्योजकांच्या वाढीमुळे भारताची गिग अर्थव्यवस्था नवीन उंची गाठत आहे जे व्यवसाय कसे चालतात याचे नियम बदलत आहे. हे तरुण केवळ आयुष्यात मोठे यश मिळवण्याचे स्वप्न पाहत नाहीत, तर ते आपल्या देशाला ग्रासलेल्या सामाजिक विषमतेचे निराकरण करण्याची त्यांची तळमळ देखील जोपासतात.

जेव्हा सामाजिक उद्योजक सामाजिक बदल घडवून आणण्याचा प्रयत्न करतात तेव्हा त्यांना प्रचंड समस्यांना तोंड द्यावे लागते. सुखातीला, ते मोठ्या प्रमाणात माहिती गोळा करतात, त्यांचे संश्लेषण करतात आणि नंतर समस्येच्या कारणांवर लक्ष केंद्रित करून कृती योजना विकसित करतात. संप्रेषण आणि नेतृत्व कौशल्ये मूलभूत उद्योजकीय गुण आत्मसात करण्यासाठी आवश्यक आहेत जे वैयक्तिकरित्या चारित्र्य आणि व्यक्तिमत्वाशी जोडलेले आहेत. यशस्वी उद्योजकसंघी शोधणारे, मूल्य-निर्माते आणि संसाधन वाटप करणारे आहेत. ते मुळात धाडसी, धीरगंभीर, साधनसंपन्न लोक असतात. त्यांना वाटते की समाज सुधारणे हा एखाद्याच्या वैयक्तिक पूर्ततेचा आणि क्षमतेचा एक भाग आहे, परंतु त्यांनी स्वःला शिस्तबद्ध विचार आणि समस्यांकडे जाण्याच्या मार्गाने सुसज्ज करणे आवश्यक आहे. वास्तविकतेची गुंतागुंत अशी मागणी करते की सामाजिक उद्योजकांनी तत्परतेने समस्यांना सामोरे जावे. सामाजिक उद्योजकांना हे माहित असणे आवश्यक आहे की त्यांच्या सामाजिक कार्यात यशस्वी होण्यासाठी, आजीवन शिक्षण आवश्यक आहे. त्यांच्या क्षेत्रात सतत अपडेट राहणे हे त्यांच्यासमोरील सर्वात महत्वाचे आव्हान आहे.

संपत्ती निर्माण करण्यासाठी, सामाजिक कल्याणाला चालना देण्यासाठी आणि समाजात समानता आणि न्याय पुनर्संचयित करण्यासाठी सामाजिक उद्योजक अनेक सामाजिक आजारांसाठी नवीन दृष्टिकोन आणि नवीन मॉडेलसचा अवलंब करतात. त्यांना असाधारण राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक प्रतिकाराचा सामना करावा लागू शकतो परंतु आव्हान हे आहे की त्यांना वित्तपुरवठा करण्यासाठी, माहिती आणि सल्ला मिळविण्यासाठी संरचनात्मक आधार ओळखणे आवश्यक आहे. ते वेगवेगळ्या पार्श्वभूमीतील लोकांचे लक्षपूर्वक ऐकतात आणि त्यांची उपस्थिती जाहीर न करता आणि त्यांच्या कल्पना त्यांच्या मनात नेहमी त्यांच्या कल्पना आणि जीवन इतिहासाची तपशीलवार माहिती मिळवतात. ते त्यांच्या योजना आणि कार्यक्रम लादत नाहीत कारण त्यांचा लोकांच्या क्षमता, कल्पना, योजना, ज्ञान आणि संसाधने उलगाडण्यात विश्वास असते. ते परिपूर्ण योजनेसह प्रारंभ करत नाहीत त्यांच्याकडे फक्त समस्या सोडवण्याची पूर्ण बांधिलकी असते. ते यथास्थिती, नियमावली, निधीची कमतरता, कार्यक्रमाच्या रचनेतील त्रुटी आणि बदलत्या गरजा या अडथळ्यांभोवती गुंतलेले असतात, त्यांचे ध्येय गाठण्यासाठी नेहमी जुळवून घेत असतात आणि युक्ती करतात कितीही झुकते आणि अडथळे आले तरी त्यांनी आपली वचनबद्ध सेवा चालू ठेवली पाहिजे. सत्ता आणि अधिकार पदे यांच्यात समतोल राखला पाहिजे.

सामाजिक उद्योजक अधिक संसाधने ओळखण्यासाठी आणि इष्टतम वापर आणि संसाधन रूपांतरणासाठी त्यांना पद्धतशीरपणे समुदायामध्ये चॅनेलाइज करण्यास उत्सुक असतात. म्हणून समाज नैतिकदृष्ट्या प्रेरित सामाजिक उद्योजकांना नकारात्मक नमुन्यांमधून बाहेर पडण्यासाठी आणि गोष्टींच्या नवीन ऑर्डरची सुरुवात करण्यासाठी प्रशंसा करतो. याचा अर्थ ध्येय साध्य करण्यासाठी एकाग्र, चिकाटीने प्रयत्न करणे होय. एखादे सामाजिक उद्दिष्ट किती प्रमाणात पूर्ण झाले आहे ते नमुन्यांवर अवलंबून असते जे लक्षित लोकसंख्येला संसाधने वाटप करण्यासाठी एक समज तयार करतात. अशा प्रकारे, त्यांना व्यावसायिक कौशल्ये सुसज्ज करणे आवश्यक असते. हे समज स्थानिक वास्तवातील अडचणी आणि संघर्शाशी भिडले पाहिजे. ते फार कमी संसाधनांसह मोठ्या प्रमाणावर समस्यांवर हल्ला करण्यासाठी वैयक्तिक

आणि गट तयार करतात. अपंगत्व आणि असहायता यावर विचार करण्यापेक्षा ते क्षमतांवर लक्ष केंद्रित करतात. अदम्य इच्छाशक्तीच्या दृढ निश्चयाने आपली ध्येये मांडणारे दूरदृष्टी असलेले सामाजिक उद्योजक आहेत आणि आपल्या कल्पनांवर लक्ष केंद्रित करण्यासाठी अम्ली इतर नोकरी देखील सोडतात. ते स्थिरतेऐवजी कृती, कायम समस्यांऐवजी चांगले उपाय गरिबी आणि दुर्लक्षाऐवजी न्याय आणि संधी यांना प्राधान्य देतात. समस्या सोडवण्याचे किंवा वातावरणात सकारात्मक बदल घडवून आणण्याचे स्वप्न ते पाहतात ते संधी साधक आहेत म्हणून ते जे काही करतात त्यात इष्टतम उत्कृष्टता मिळवण्याचा प्रयत्न करतात.

सामाजिक उद्योजकाची एक जटिल भूमिका असते ज्यामध्ये मोठ्या प्रमाणात ऐकणे, भरती करणे आणि मन वळवणे यांचा समावेश होतो. फरक, सवय, भीती, संसाधनांची मर्यादा, निहित स्वार्थ आणि संस्थात्मक संरक्षण यांच्या विरोधात बदलाची प्रक्रिया घडवून आणण्यासाठी संवेदनशीलता आणि धिप्पाडपणा, नम्रता आणि धैर्य आणि अस्वस्थता आणि संयम यांचा एक जिज्ञासू मिलाफ लागतो वरिष्ठ व्यवस्थापक आणि कनिष्ठ स्तरावरील निष्पादकांसह दर्जेदार कर्मचारी नियुक्त करणे हे सामाजिक उद्योजकांसमोरील सर्वातमोठे आव्हान आहे. दर्जेदार संसाधने टिकवून ठेवण्याची आणि भरती करण्यात मूलभूत अडचण या वस्तुस्थितीत आहे की सामाजिक उद्योजक क्वचितच या महत्वाच्या नोकरदारांना बाजार दर किंवा स्टॉक पर्याय देण्यास सक्षम असतात तरुण प्रतिभावान व्यक्तींना कॉर्पोरेटकडून आकर्षक वेतन पॅकेजेस मिळतात ज्यामध्ये फारच कमी लोक सामाजिक उपक्रमात सामील होण्यासाठी वेतन कपात करण्याचा निर्णय घेतात. मोठ्या बहुपक्षीय संस्था आणि सामाजिक उपक्रम जसे की गेट्स फाउंडेशन कर्मचाऱ्यांना स्पर्धात्मकपणे भरपाई देतात पुरंतअशा संस्था फारच कमी आहेत.

प्रभावाचे मूल्यांकन तात्काळ नसते बऱ्याचदा, सामाजिक सुधारणा आणि समाजातील वंचित घटकांना दिले जाणारे फायदे फारसे मूर्त, परिमाण किंवा मोजता येण्यासारखे नसतात. जरी सुधारणांचे मोजमाप केले जाऊ शकते तरीही त्यांना विशिष्ट हस्तक्षेपाचे श्रेय देणे कठीण असते. एखाद्या भागातील एखाद्या विशिष्ट आजाराची प्रकरणे जवळच्या एखाद्या स्वयंसेवी संस्थेने वैद्यकीय सेवा पुरवल्यामुळे स्थानिक रुग्णालयांद्वारे लसींचा परिणाम किंवा फक्त चांगली स्वच्छता किंवा आरोग्य स्थिती यामुळे कमी होते क्ल सामाजिक उद्योजक हे मूल्य निर्माण करण्यासाठी वापरलेल्या संसाधनांचे समर्थन करण्यासाठी पुरेसे सामाजिक मूल्य तयास्करत आहे की नाही हे निश्चित करणे कठीण आहे. एखाद्या सामाजिक उपक्रमाची नफा देखील त्याच्या सामाजिक ध्येय साध्य करण्याच्या कार्यक्षमतेचा किंवा परिणामकारकतेचा पुरावा नाही. हे स्पष्ट आहे की सामाजिक उपक्रमामुळे निर्माण होणारा परिणाम आणि त्यातून होणारा आर्थिक फायदाही पूर्णपणे असंबंधित आहे.

ज्या उपक्रमांमध्ये स्वयं-शाश्वत महसूल प्रवाह नाही, त्यांच्यासाठी निधी आणि गुंतवणूक ही सर्वात मोठी आव्हाने आहेत कल्पनेसाठी प्रारंभिक गुंतवणूक किंवा अनुदान निधी मिळविण्याचा प्रारंभिक अडथळा पार केल्यानंतरहीवाढीचे भांडवल मिळवणे हे यश साध्य करण्यासाठी अडथळा ठरू शकते. सामाजिक उद्योजकांना मुख्यतः फाउंडेशन परोपकारी किंवा सरकारांकडून वित्तपुरवठा केला जातो ज्यांचे विशिष्ट सहाय्य आकाराने माफक आणि तुलनेने अल्प मुदतीचे असते तथापि, पाच ते सात वर्षांच्या आत नफ्याचे आश्वासन न देणारा व्यवसाय, अगदी माफक प्रमाणात पारंपारिक गुंतवणूक देखील आकर्षित करू शकत नाही जरी कल्पनेमागील हेतू उदात्त असला किंवा उत्पादन खूप महत्वाचे असले तरीही. सरकारी निधी मिळविण्यासाठी, अनेक अडथळे पार करावे लागतात जसे की लांबलचक प्रक्रिया, नोकरशाही आणि अनेकदा मानक मार्गदर्शक तत्वांमध्ये बसण्यासाठी पुनर्रचना करण्याचा आदेश निधी उभारणे हे केवळ वेळखाऊ आणि खर्चिकच नाही, तर सामाजिक संस्थांनाही वाढीव निधीच्या रूपात चांगल्या कामगिरीसाठी पुरस्कृत केले जात नाही सोशल मार्केटप्लेस एखाद्या सामाजिक उद्योजकाला जितक्या तत्परतेने बक्षीस देत नाही तितक्या तत्परतेने व्यावसायिक बाजारपेठ व्यावसायिक उद्योजकांना देते शेवटी, असंख्य सामाजिक संस्थांच्या उपस्थितीने इतर आवश्यक संसाधनांसह मानवी आणि आर्थिक भांडवलासाठी एकमेकांमध्ये तीव्र स्पर्धा अस्तित्वात असते.

सामाजिक उद्योजकांना काहीवेळा सामाजिक प्रभाव पाडण्यासाठी लोकांचे विचार आणि वर्तन बदलण्याची आवश्यकता असते. समाजात लोक कसे वागतात हे बदलणे खूप आव्हानात्मक असल्याने, फायदे प्रत्यक्षात येण्यासाठी बराच वेळ लागतो. शिवाय, लोक नवीन गोष्टींचा प्रदीर्घ अनुभव घेईपर्यंत त्यावर विश्वास ठेवत नाहीत.

सामाजिक प्रभावासाठी अनेक उदात्त कल्पना सुरुवातीला आश्वासक वाटतात आणि चांगली सुरुवात करतात पण अंमलबजावणीत ती कमी पडतात. अंमलबजावणी अयशस्वी होण्याची अनेक कारणे असू शकतात जसे की गुणवत्ता वाढण्यास आणि टिकवून ठेवण्यास असमर्थता, अनुभवी लोकांना परवडण्यास सक्षम नसणे, प्रेरणा कमी होणे, बाह्य अडथळे जसे की राजकीय उलथापालथ किंवा शेअर बाजारातील घसरण किंवा नैसर्गिक आपत्ती, अपुरी आर्थिक संसाधने, मानवी संसाधने आणि विविध स्त्रोतांकडून उदासीनता

आणि विरोध. कल्पना सतत विकसित होणे आणि परिस्थितीशी जुळवून घेणे आवश्यक आहे जे अयशस्वी झाल्यास यश टिकवून ठेवणे कठीण होते.

निष्कर्ष :

सामाजिक उद्योजकतेच्या क्षेत्रात प्रवेश करणाऱ्या लोकांसाठी असंख्य अडचणी आहेत कारण ते अद्याप तुलनेने अविकसित आहे. प्रथम, सामाजिक उद्योजक भविष्यातील समस्यांचा अंदाज घेणे हाताळणे आणि कल्पकतेने प्रतिसाद देणे हे उद्दिष्ट ठेवतात. सामान्यतः सध्याच्या बाजारातील उणीवा सोडवणाऱ्या व्यावसायिक उद्योजकांच्या विरोधात सामाजिक उद्योजक अतिलोकसंख्या टिकाऊ ऊर्जा स्रोत आणि अन्नाची कमतरता यांसारख्या काल्पनिक, अशोधित चिंता स्वीकारतात. गुंतवणूकदार धोकादायक प्रकल्पांना वित्तपुरवठा करण्यासाठी लक्षणीयरीत्या कमी उत्सुक असल्याने, केवळ संभाव्य उत्तरांच्या आधारे फायदेशीर सामाजिक व्यवसाय सुरू करणे व्यावहारिकदृष्ट्या कठीण असू शकते. भारतातील सामाजिक उद्योजकतेसाठी अधिक अनुकूल वातावरण निर्माण झाले आहे भविष्यात सामाजिक उद्योजक अधिक पैसे उभारण्यात आणि त्यांचा प्रभाव लक्षणीयरीत्या वाढविण्यात सक्षम होतील.

संदर्भ :

- Singh, Pratap. Dr, "Social Entrepreneurship: A Growing Trend in Indian Economy", *International Journal of Innovations in Engineering and Technology (IJET)*, Vol. 1 Issue 3. ISSN: 2319 – 1058, 2012.
- Daru, Mahesh U. and Gaur, Ashok, "Social entrepreneurship- a way to bring social change", *Innovative journal of business and management*, ISSN No.22774947, 2013.
- Tripda Rawal, A study of Social Entrepreneurship in India, *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)* Volume: 05 Issue: 01 | Jan-2018 www.irjet.net
- Daru, Mahesh U. and Gaur, Ashok, "Social entrepreneurship- a way to bring social change", *Innovative journal of business and management*, ISSN No.22774947, 2013.
- Mair, Johanna and Marti, Ignais "Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction and delight", *IESE business school, university of Navarra, Spain*, 2005.
- Khanapuri, V., & Khandelwal, M. (2011) *Scope for Fair Trade and Social Entrepreneurship in India*, *Business Strategy Series*, 12(4), 209-215.
- Mair, Johanna & Marti, Ignasi. (2006) *Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight*, *Journal of World Business*, 41, 36-44. doi: 10.1016/j.jwb.2005.09.002
- Makhoul, Hnay H. (2011) *Social Entrepreneurship: Generating Solutions to Global Challenges*. *International Journal of Management and Information Systems*, 15(1), 1.
- Santos, Filipe. M.A positive theory of social entrepreneurship. *Faculty and research working papers*. INSEAD, 2009.
- Shubham Khairnar (2018, October13). Yourstory.com. Retrieved from <http://www.google.com/amp/s/yourstory.com/my-story/top-10-young-social-entrepreneurs-of-india-cpk67hpmu/amp>.
- Shane, S., & Venkatraman S. (2000), "The Promise of Entrepreneurship as a field of research *Academy of Management Review*, Vol, 25, Issue: 1, pp. 217-226.
- Tripda Rawal (2018), A study of Social Entrepreneurship in India'', *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)* , Vol, 05, Issue : 01, pp. 829-837.
- Vasanthi MK, Dr. A. Jaya Kumar Shetty (2019), "Entrepreneurship Development Paves Way For Women Empowerment'', *Social Science and Humanities Journal*, Vol, 03, Issue : 01, pp. 809-814.
- <https://ijesc.org/upload/8e5f0923dc0e3988cd00b8f8e2aaeb8c.Social%20Entrepreneurship%20in%20India%20Opportunities%20and%20Challenges.pdf>
- <https://www.indembassybern.gov.in/docs/Social-Entrepreneurship-Report.pdf>
- <https://www.sdcollegeambala.ac.in/wp-content/uploads/2021/08/eedi2020-20.pdf>
- <https://www.ijser.org/researchpaper/SOCIAL-ENTREPRENEURSHIP-PROSPECTS-AND-CHALLENGES.pdf>

-
- <https://www.ijert.org/research/development-of-social-entrepreneurship-in-india-through-women-entrepreneurs-IJERTV7IS010059.pdf>
 - https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214785321046551?dgcid=rss_sd_all
 - <https://ijrpr.com/uploads/V3ISSUE4/IJRPR3301.pdf>
 - <https://media.iese.edu/research/pdfs/OP-0169-E.pdf>
 - <https://www.journalijdr.com/social-entrepreneurship-indian-health-care-sector-%E2%80%93-problems-and-prospects>